

Тетяна Калініна

Комунальний заклад «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИХОВАНЦІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Стаття присвячена особливостям формування життєвої компетентності дітей з особливими освітніми потребами в умовах спеціальних інтернатних закладів. Висвітлені основні питання, які пов'язані з вивченням специфіки формування життєвої компетентності у вихованців з особливими освітніми потребами. Представлено розробку моделі формування життєвої компетентності вихованців інтернатних закладів, яка складається з цільового, змістовно-процесуального та критеріально-оціночного компонентів. Проаналізовано зміст, основні завдання, структуру блоків виділених в моделі формування життєвої компетентності. Визначено основні напрями роботи на вирішення завдань.

Ключові слова: життєва компетентність, діти з особливими освітніми потребами, навчально-виховний комплекс, соціалізація, науково-дослідна робота, модель, компоненти, реабілітація.

Постановка проблеми. Соціально-політична нестабільність, економічні труднощі у державі змушують змінюватись всі системи, в тому числі і освітню. Випускник загальноосвітнього навчального закладу має бути конкурентноспроможним, усебічно розвиненим, здатним адаптуватися до постійних змін у соціумі. Існуюча дійсність вимагає від учня бути не лише освіченим, а й компетентним для успішної самореалізації у соціумі.

Актуальною як для суспільства, так і для спеціальної освіти як науки є проблема адаптації дітей та підлітків з особливими освітніми потребами до активного суспільного життя та підготовка особистості до повноцінного життя в соціумі, продуктивної взаємодії з соціальним оточенням, що передбачає її автономність та компетентність. Саме компетентнісний підхід, поряд із особистісно орієнтованим, розглядається останнім часом як важлива концептуальна основа, яка визначає сучасну методологію оновлення змісту освіти в цілому, та спеціальної освіти – зокрема.

Актуальність і розробленість проблеми. Поняття життєвої компетентності особистості є одним із тих, що засвідчує складне і багатоаспектне явище у системі соціалізації людини, її освіти, навчання та виховання. Життєва компетентність охоплює у собі такі надбаня особистості, як знання, вміння, навички, способи діяльності, розвинені можливості сприймання, розуміння та творчого використання матеріальних та духовних цінностей суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (М. Гонтар, О. Демчик, І. Єрмаков, В. Нищета, Л. Сохань, М. Степаненко та ін.), свідчить, що життєва компетентність – поняття не нове. Дослідження означеної проблеми здійснювалось на межі наук про суспільство і освіту. У зв'язку з цим аналіз філософсько-соціологічної літератури дозволяє констатувати часткову розробку загальнотеоретичних аспектів дослідження проблеми формування життєвої компетентності особистості. Це праці В.Афанасьєва, І. Блауберг, Р. Гурова, Л. Когана, М. Нугаєва, В. Садовського та ін. Психологічне підґрунтя досліджуваної проблеми складають роботи з психології особистості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Запорожець, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Д. Ельконін та ін.).

Мета статті полягає у обґрунтуванні сутності, змісту та визначення моделі формування життєвої компетентності вихованців з особливими освітніми потребами в умовах навчально-виховного комплексу.

Виклад основного матеріалу.

Перспективність компетентнісного підходу полягає у високій готовності учнів до успішної

діяльності в різних сферах. Саме тоді створюються умови для включення механізмів компетентності – здатності діяти в конкретних умовах і мотивів досягти результату.

У світовому досвіді склалось розуміння компетентності як інтегрованого результату освіти, присвоєного особистістю.

Компетентності дозволяють усунути суперечливості між засвоєними теоретичними відомостями та їх використанням для розв'язання конкретних життєвих задач: уміти розрізняти об'єкти, ознаки, властивості; аналізувати і пояснювати причини і наслідки подій, вчинків, явищ; створювати тексти, вироби, проекти; висловлювати ставлення до подій, вчинків своїх та інших; брати участь в колективних справах; у розв'язанні навчальних завдань; оцінювати вчинки, різні моделі поведінки та ін.; користуватись певними предметами та ін.

До ознак ключових компетентностей належать такі: поліфункціональність; надпредметність; міждисциплінарність; багатоконпонентність; спрямування на формування критичного мислення, рефлексії, визначення власної позиції.

Ключові компетентності пов'язують воєдино особистісне і соціальне в освіті, відображають комплексне оволодіння сукупністю способів діяльності, що створює передумови для розроблення індикаторів їх вимірювання; вони виявляються не взагалі, а в конкретній справі чи ситуації; набуваються молодістю не лише під час вивчення предметів, але й засобами неформальної освіти, впливу середовища тощо [5, 12].

Ключових компетентностей потребує кожен учень для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування, які здатні забезпечити життєвий успіх молоді у суспільстві знань.

Важливим результатом якості освітнього процесу має бути формування життєвої компетентності у процесі навчання та реабілітації дітей з особливими освітніми потребами. Посилення компетентнісної спрямованості, яка зазначається у Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, створює передумови для здатності дитини з особливими освітніми потребами застосовувати на практиці знання, досвід, суспільні цінності, базові навички комунікації і соціально-побутової адаптації, набуті у процесі навчання та комплексної реабілітації. [1,8].

Л. В. Сохань запропонував науково-педагогічне бачення життєвої компетентності як системи: знання, уміння і навички, життєтворчі здібності, життєвий досвід: індивідуальний (усвідомлений, неусвідомлений), досвід інших людей (творче використання, наслідування), життєві досягнення: особисте щастя, соціальний статус, самореалізація[3, 123].

Психологічний підхід Ю. М. Швалба до розкриття структури життєвої компетентності ґрунтується на психологічній структурі здатності особистості: *психологічної готовності* (психологічному стані індивіда): мотивація, емоційне ставлення, вольове напруження; *психологічної оснащеності* (наявності в нього необхідних психологічних ресурсів): психологічна функція організації та управління діяльністю; психічні процеси і функції; психічні якості індивіда як суб'єкта діяльності [8, 111].

Одним із пріоритетних завдань системи спеціальної освіти є забезпечення необхідного рівня соціалізації учнів з особливими освітніми потребами. Загальновідомо, що соціалізація є складним і тривалим процесом придбання дитиною з психофізичними порушеннями соціального статусу суспільного індивіда, всебічного формування його особистості, адаптації до навколишнього середовища та громадського життя.

Економічні, соціальні, психологічні проблеми, з якими стикається така дитина, впливають на формування її життєвих орієнтирів, деформують соціальні установки, ускладнюють процеси пристосування до життя у соціумі, оскільки в неї відсутні навички самостійного життя, уміння побутового самообслуговування, позитивні стереотипи сімейних стосунків. Як наслідок, молода людина, якою опікувалися в інтернатному закладі, виявляється неготовою до самостійного життя із настанням повноліття.

Багато науковців, педагогів-практиків розглядають проблему формування життєвої компетентності, і вказують на специфічність у формуванні життєвої компетентності вихованців інтернатних закладів (Г. Бевз, І. Єрмаков, І. Дубровіна, Н. Максимова, К. Мілютіна, В. Піскун, І. Пеша, А. Рузьська та ін.)

Таким чином, для здійснення повноцінної самостійної життєдіяльності в соціумі після виходу з інтернатного закладу вихованцям необхідно оволодіти різними видами діяльності в різних сферах, де для них представляється проблематичним виконання конкретної соціальної ролі, тобто оволодіння конкретними видами соціального досвіду.

Невідповідність умов життєдіяльності в інтернатному закладі і після випуску з нього призводить до того, що вихованці виявляються непередготовленими до самостійного життя в соціумі.

Низький рівень адаптації випускників інтернатних закладів в соціумі

пояснюється несформованістю сукупності їх життєвої компетентності, зумовленої умовами життя в інтернатних закладах, психофізичними особливостями вихованців, слабким соціальним досвідом [7, 18].

Тому повноцінна соціалізація вихованців спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів супроводжується такою організацією корекційно-педагогічного процесу, що забезпечує розвиток в учнів самостійності, здатності до самоорганізації, саморозвитку, самовиховання [2, 56].

Розширюються функція навчального закладу: не тільки навчання та виховання, але і формування життєвої компетентності, розвиток соціально значимих якостей вихованців з особливими освітніми потребами з метою їх ефективної соціалізації.

Відповідно до наказу Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації від 26.01.2016 № 22 «Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі Комунального закладу «Богодухівський спеціальний навчально-виховний комплекс» Харківської обласної ради і надання йому статусу експериментального навчального закладу регіонального рівня» на базі вищезазначеного спеціального навчального закладу проводилася дослідно-експериментальна робота за темою «Проектування багаторівневого освітнього середовища навчально-виховного комплексу як умова формування життєвої компетентності вихованців з особливими освітніми потребами» на 2016 – 2018 рр.

Отже, з початку 2016 року робота колективу Комунального закладу «Богодухівський спеціальний навчально-виховний комплекс» була підпорядкована реалізації експериментальної роботи регіонального рівня Надання організаційної та науково-методичної допомоги педагогічному колективу навчального закладу здійснювалось Комунальним вищим навчальним закладом «Харківська академія неперервної освіти» секцією спеціальної та інклюзивної освіти.

Метою експерименту була розробка науково обґрунтованої та практично апробованої моделі формування життєвої компетентності вихованців з особливими освітніми потребами в умовах навчально-виховного комплексу.

За гіпотезою дослідно-експериментального дослідження, проектування багаторівневого профільного навчання дітей з інтелектуальними порушеннями на базі спеціального навчально-виховного комплексу з урахуванням індивідуальних особливостей їх психічного розвитку буде сприяти формуванню компонентів життєдіяльності особистості, яка необхідна для успішної адаптації та самореалізації в соціумі.

Тому основними завданнями дослідження є:

спроєктувати та науково обґрунтувати модель формування життєвої компетентності особистості вихованців з особливими освітніми потребами;

експериментально апробувати означену модель в умовах навчально-виховного комплексу, проаналізувати та узагальнити результати експериментальної роботи.

Сутність нашої науково-дослідної роботи полягає в розробленні науково обґрунтованої моделі формування життєвої компетентності вихованців з особливими освітніми потребами, що реалізується в системі багаторівневого освітнього середовища за умови оптимальної професійної самореалізації таких дітей, інтеграції їх у суспільство та апробації розробленої моделі в практиці діяльності освітнього закладу зазначеної категорії.

Особливого значення набуває цілеспрямована робота педагогічного колективу щодо формування життєвої компетентності школяра, його особистості, соціально-психологічної реабілітації, трудової адаптації, успішної соціалізації в суспільстві, яка відповідала б існуючим інноваціям та сприяла осучасненню традиційних підходів у підготовці учнів до самостійного життя. Виходячи із зазначеного було вирішено запровадити експериментальне багаторівневе навчання

спеціального закладу, в якому учні здобувають базову (підготовчий – 9 класи) та професійно-технічну освіту.

На нашу думку, модель, як засіб формування життєвої компетентності вихованців інтернатних закладів, складається з цільового, змістовно-процесуального та критеріально- оціночного компонентів.

Цільовий компонент моделі формування життєвої компетентності передбачає оволодіння вихованцями соціальним досвідом, що становить життєву компетентність,

необхідну в самостійному житті, для реалізації своїх життєвих планів у всіх сутнісних людських сферах з опорою на внутрішні ресурси.

Змістовно-процесуальний компонент моделі формування життєвої компетентності реалізується як діяльнісна основа засвоєння соціального досвіду, що забезпечує взаємозв'язок вихованців з соціумом, який обумовлен сукупністю компонентів життєдіяльності особистості (соціально-побутової, соціально-культурної, соціально-трудової, соціально-економічної, соціально-правової) і змістом інтерактивної діяльності в процесі формування соціального досвіду.

Критеріями оцінки рівня сформованості життєвої компетентності у вихованців інтернатних закладів - критеріально-оціночний компонент - виступають «засвоєння знань про проблеми», «оволодіння вміннями щодо вирішення проблеми», «застосування знань і умінь в нових умовах». Оцінка ефективності сформованої життєвої компетентності здійснюється двома суб'єктами - учасниками процесу формування життєвої компетентності - педагогом - виконавцем програми і самою дитиною за допомогою єдиної для всіх критеріально-оціночної основою, що включає якісний і кількісний компоненти.

В інтернатних закладах оцінка рівня життєвої компетентності педагогом і самим вихованцем здійснюється за критеріями «засвоєння знань про проблеми», «оволодіння вміннями щодо вирішення проблеми», які відображають вимоги змістовно-процесуального компонента моделі формування життєвої компетентності.

Стратегічною метою моделі формування життєвої компетентності у вихованців інтернатних закладів є оволодіння соціальним досвідом, становлення і розвиток якого формує життєву компетентність, необхідну вихованцю для реалізації своїх планів у всіх сутнісних сферах з опорою на внутрішні ресурси та вирішування особистісне значущих проблем в самостійній життєдіяльності.

У зв'язку з цим, нами виділено п'ять сутнісних компонентів життєдіяльності особистості, в яких вона реалізує різноманітні соціальні ролі протягом усього свого життя, що представляють проблему для вихованців інтернатних закладів: соціально-побутовий; соціально-трудова; соціально-економічний; соціально-культурний; соціально-правовий, які взаємовизначають і взаємодоповнюють один одного [4, 321].

Соціально-побутовий блок моделі спрямований на формування життєвої компетентності в соціально-побутової області життєдіяльності особистості, що дозволяє їй організувати свій побут. Соціально-культурний блок орієнтований на формування поведінкових навичок та ціннісних відносин, адекватних соціально-культурних умов суспільства. Соціально-економічний блок спрямований на формування економічної грамотності, що дозволяє вихованцю успішно взаємодіяти в соціально-економічних відносинах в соціумі. Соціально-трудова блок орієнтований на формуванні трудових знань, умінь і способів діяльності, що забезпечують вихованцям інтернатних закладів адаптацію в соціумі. Соціально-правовий блок спрямований на формування життєвої компетентності в області соціально-правової сфери, що дозволяє особистості успішно реалізувати соціальні ролі у відповідності зі своїми правами та обов'язками.

Стратегічні напрями даної моделі обумовлені сукупністю компонентів життєдіяльності особистості, якими необхідно опанувати для успішної адаптації і

самореалізації в соціумі і систему формування професійної компетентності, що дозволило виділити в моделі формування життєвої компетентності наступні компоненти: аксіологічний, мотиваційний, когнітивний, операційний, аналітико-рефлексивний і індивідуально-творчий компоненти.

Аксіологічний компонент полягає в усвідомленні дитиною значущості повноцінного самостійного життя в соціумі, усвідомлення цінності необхідних життєвих знань, визнання пріоритетності особистісної реалізації в дорослому житті.

Мотиваційний компонент передбачає готовність і інтерес вихованця до повноцінного життя в суспільстві, постановку і усвідомлення цілей у самостійному житті, наявність мотивів досягнення цілей.

Когнітивний компонент відображає наявність необхідного мінімуму знань, умінь, навичок і здатності застосовувати їх в нових умовах, вміння класифікувати і систематизувати життєві явища, вміння виділяти життєві проблеми, аналізувати, оцінювати і приймати рішення.

Операційний компонент полягає в ефективності і продуктивності діяльності при вирішенні життєвих проблем різного характеру, в оволодінні практичними вміннями і навичками для вирішення життєвих проблем, в самостійному оволодінні новими методами і способами вирішення нових життєвих проблем в умовах, що змінилися, в плануванні власного подальшого самостійного життя за межами інтернатного закладу, в реалізації планів, можливих в рамках інтернатного закладу, що впливають на подальшу життєдіяльність вихованця.

Аналітико-рефлексивний компонент передбачає оволодіння аналітичними і оціночно-інформаційними вміннями, рефлексія, самокритичність вихованця інтернатних установ, самоконтроль, самооцінка.

Індивідуально-творчий компонент відображає гнучкість і варіативність мислення, усвідомлення наявності у себе здібностей для вирішення життєвих проблем, зростаюча динаміка активності в своїй життєдіяльності, планування свого життя та поступова реалізація життєвих планів, дослідницький підхід до будь-якої діяльності, готовність до життєвих труднощів і їх подолання.

Сукупність компонентів життєдіяльності особистості визначає групи завдань: адаптації, автономізації та активізації особистості. Соціальна адаптація передбачає активне пристосування індивіда до умов соціального середовища, реалізація сукупності настанов на себе, стійкість в поведінці і відносинах, яка відповідає уявленню особистості про себе, її самооцінку - є автономізація. Активізація особистості передбачає сформовану готовність особистості до соціальної дії [6, 125].

Таким чином, використання компетентнісного підходу та формування життєвої компетентності у вихованців інтернатних закладів спрямоване на вирішення завдань, висунутих сучасними концепціями виховання дітей в інтернатних установах.

1. Формування соціальної грамотності, тобто комплексу політичних, економічних, психологічних знань і умінь, що забезпечують адекватне включення в систему соціальних відносин і реалізацію функцій соціального самозахисту.

2. Виховання сім'янина. Формування необхідних здібностей для побудови власної сім'ї, в якій реалізується зріле подружжя, на основі усвідомленої материнської та батьківської позиції.

3. Виховання готовності до трудової діяльності: розвиток різноманітних здібностей вихованців, підготовка їх до вибору професії; економічна підготовка, що дозволяє їм самостійно реалізувати свої життєві плани.

4. Формування конкурентоспроможної особистості, тобто оволодіння молодою людиною певними способами поведінки в реалізації своїх домагань за право зайняти більш значуще для всього місце в суспільстві.

5. Громадянське виховання, яке формує у вихованців усвідомлення

громадянської відповідальності, патріотичних почуттів, готовності до участі в управлінні суспільством і державою.

6. Формування моральних цінностей і гуманістичної позиції у взаємодії з людьми, готовність до надання допомоги людям та іншим моральним вчинкам.

7. Виховання готовності до здорового способу життя, який пропонує раціональне виховання, регулярні заняття фізичною культурою і спортом, культуру сімейних відносин, стійке негативне ставлення до шкідливих звичок.

Висновки. Виходячи з цього, можна сказати, що завдання формування життєвої компетентності вихованців спеціальних закладів обумовлює необхідність організації цілеспрямованої навчально-виховної роботи, спрямованої на набуття вихованцями соціального досвіду з метою їхньої підготовки до самостійного життя та формування компонентів життєвої компетентності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами / Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 607

2. Дмитрієва І.В., Одинченко Л.К. Розвиток самостійності учнів спеціальної школи як фактору їхньої соціалізації. Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Педагогіка та спеціальна психологія. Збірник наукових праць. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2015. №30. С.54-59.

3. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л.В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен К.: Богдана, 2003. 520 с.

4. Калініна Т.С, Гніда Т.Б. Теоретичні основи формування життєвої компетентності у вихованців інтернатного закладу Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції Педагогіка здоров'я (7-8 квітня 2017 р.) Т.2 Збірник наукових праць. Чернігів. 2017 С.320-323

5. Нова українська школа: поради для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

6. Психологический статус личности в различных социальных условиях: развитие, диагностика и коррекция. / Под ред. В.С. Мухиной. М.: Прометей, 1992. 200 с.

7. Толстых Н. Н. Сравнительное изучение отношения к будущему у подростков, воспитывающихся в семье и вне семьи // Возрастные особенности психического развития детей. М.: Просвещение, 1982. С. 15 - 23.

8. Швалб Ю. М. Психологічні аспекти компетентнісного підходу в освіті / Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару. К.: Педагогічна думка, 2009. С. 105 – 113.

REFERENCES:

1. Derzhavniy standart pochatkovoї zagalnoї osviti dlya ditey z osoblivimi osvitnimi potrebami (2013) / Postanova Kabinetu Ministriv Ukraїni vid 21 serpnya. Issue 607

2. Dmitrieva I.V., Odinchenko L.K. (2015) Rozvitok samostiynosti uchniv spetsialnoї shkoli yak faktoru ikhnoї sotsializatsii. Naukoviy chasopis NPU imeni M.P.Dragomanova. Seriya

19. Pedagogika ta spetsialna psikhologiya. Zbirnik naukovikh prats. K.: NPU imeni M.P.Dragomanova №30. S.54-59.

3. Zhitteva kompetentnist osobistosti (2003): Naukovo-metodichniy posibnik / Za red.

L.V. Sokhan, I. G. Ermakova, G. M. Nesen K.: Bogdana. 520 s.

4. Kalinina T.S, Gnida T.B. (2017) Teoretichni osnovi formuvannya zhittevoi kompetentnosti u vikhovantsiv internatnogo zakladu Materiali VII Vseukraïnskoï naukovo- praktichnoï konferentsii Pedagogika zdorov'ya (7-8 kvitnya 2017 r.) T.2 Zbirnik naukovikh prats. Chernigiv. S.320-323

5. Nova ukraïnska shkola: poradnik dlya vchitelya (2017) / Pid zag. red. Bibik N. M. K.: TOV «Vidavniy dim «Pleyadi». 206 s.

6. Psikhologicheskiiy status lichnosti v razlichnykh sotsialnykh usloviyakh: razvitie, diagnostika i korrektsiya (1992) / Pod red. B.C. Mukhinoy. M.: Prometey. 200 s.

7. Tolstykh N. N. (1982) Sravnitelnoe izuchenie otnosheniya k budushchemu u podrostkov, vospityvayushchikhsya v seme i vne semi // Vozrastnye osobennosti psikhicheskogo razvitiya detey. M.: Prosveshchenie. S. 15 - 23.

8. Shvalb Yu. M. (2009) Psikhologichni aspekti kompetentnitsnogo pidkhodu v osviti / Realizatsiya evropeyskogo dosvidu kompetentnitsnogo pidkhodu u vishchii shkoli Ukraïni: materiali metodologichnogo seminaru. K.: Pedagogichna dumka. S. 105 – 113.

Tetiana Kalinina Theoretical model of life competence formation for pupils with special needs

This article is dedicated to the formation of life competence among children with special educational needs in boarding schools. Providing the necessary level of socialization for pupils with special educational needs is one of the priority tasks for the system of special education.

The article updates the concept of competence, competence approach, key competencies, their features and definitions. The concept of life competence of a person is one of those that testifies to the complicated and multidimensional phenomenon in the system of children socialization, education, training and upbringing. Formation of life competence in the process of training and rehabilitation of children with special educational needs is an important result of the quality educational process.

The article also highlights the main issues connected with the specific formation of life competence in pupils with special educational needs. The article describes research and scientific work implemented by Bogodukhiv Special Educational Complex of Kharkiv Regional Council named "Designing a Multilevel Environment of an Educational Complex as a Condition for the Formation of Life Competency Among Pupils with Special Educational Needs". The essence of this research is to develop a scientifically grounded model for the formation of life competence among pupils with special educational needs in an educational complex.

This research also develops a model for the formation of life competence in boarding schools, which consists of the target, substantive procedural and criterion estimating components. There are five essential components which are implemented in a variety of social roles throughout the life of an individual, and which represent a significant issue for children boarded out.

This article analyzes the content, main tasks and blocks allocated in the model for the formation of life competence: social domestic, cultural, economic, labor and legal. It identifies the main directions in the formation of life competence among pupils of boarding schools to solve issues put forward by modern educational concepts.

Keywords: *life competence, children with special educational needs, educational complex, socialization, research and scientific work, model, components, rehabilitation.*